

Bunjevci: ishodišta, sudbine, identiteti

U prvom uvodnom poglavlju s naslovom **Tko su Bunjevci?** autorica se ukratko osvrće na najnovija povijesna istraživanja o Bunjencima, njihovim migracijama na područje sjeverne Dalmacije, Primorja, Like, Gorskog kotara i na prostor Podunavlja (današnje države Srbija i Mađarska) te na njihove identitete u tom povijesnom kontekstu. U istoimenom sljedećem poglavlju obrazlažu se **Teorijski okvir, polazišta i pristupi istraživanju**. Ovom knjigom autorica poduzima nove korake sa svrhom povezivanja ranijih i novijih spoznaja o etnokulturnoj baštini Bunjevaca. Put do tih spoznaja omogućili su projekti *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca* (2003. – 2006.) i projekt *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* (2008. – 2013.), kojih je bila voditeljica. Na taj način nastoji zaokružiti dugi niz godina posvećenih istraživanju bunjevačke tradicijske i suvremene kulture, njegovome etnokulturnom oblikovanju i njihovim identitetima te na temelju tih saznanja iznijeti utemeljene pretpostavke i ponuditi interpretacije o njihovu ishodištu, sudbinama i mnogostrukim identitetima, u prvom redu na temelju etnoloških pokazatelja. Da bi se to postiglo, specifične kulturne elemente tematski je razvrstala i podvrgnula minucioznoj analizi i usporedbi u prvom redu u svim bunjevačkim ograncima, ali i u širem prostornom kontekstu, ne bi li se na temelju njihova razmještaja u prostoru dobio uvid u povijesne procese koji su utjecali na etnokulturne procese uslijed kojih su se Bunjevci oblikovali kao subetnička skupina u jednom duljem povijesnom vremenskom rasponu. Svi ti kulturni elementi jedan po jedan postupno tvore mozaik koji daje dobru osnovu za interpretaciju ishoda, sudbine i identiteta ove subetničke skupine kroz dulje povijesno razdoblje pa sve do današnjih dana. Utvrđivanje karakterističnog razmještaja razmatranih pojava na prostoru jugoistočne Europe (uz već ranije utvrđene neke druge pojave) dobra je osnova za njihovo dijakronijsko istraživanje primjenom hermeneutičkog povijesnog pristupa, općepoznatom kao kulturnopovijesna metoda. Osnovu istraživanja čine terenska istraživanja autorice i njezinih suradnika u okviru spomenutih projekata pri kojima se nastojala pridržavati polazišta jedne specifične metode prema kojoj se etnograf na terenu stalno kreće od promatranja do analize i natrag jer podatci koje otkriva oblikuju teoriju kojom se koristi, a ona pak usmjerava prikupljanje podataka pa je, dakle, riječ o dvosmjernom komplementarnom procesu koji nije niti indukcija niti dedukcija već retrodukcija. Na taj su se način utvrđeni specifični kulturni elementi provjeravali višekratnim terenskim istraživanjima u svim bunjevačkim ograncima na istim terenima te su potvrđeni značajni podatci koje bez ovakvog retroduktivnog pristupa istraživanju ne bi bilo moguće utvrditi. U poglavlju **Prostorni okvir komparativnog istraživanja pojava iz svadbenih običaja Bunjevaca**, autorica obrazlaže zbog čega istraživanjem obuhvaća čitav prostor jugoistočne Europe. Već su i ranija istraživanja ukazala da pritom posebnu pozornost valja usmjeriti prema kulturnim elementima koji su se u Bunjevaca prema određenim pokazateljima po svoj prilici oblikovali u doticaju s Vlasima, pokretnim starosjedilačkim balkanskim stanovništvom romanskoga govora, te se u komparativnoj analizi razmatraju kulturni elementi i pojave zabilježene u Vlaha na području

Pinda u sjevernoj Grčkoj (konkretno u Samarini i okolnim vlaškim naseljima) i u području sjeveroistočne Srbije. U sljedećem poglavlju daje se **Pregled i kritika korištene literature i izvora** te u jednom kratkom poglavlju naslovljenom **Korištena terminologija** iznose se pogledi autorice na pojmove običaj i obred u kontekstu prikazanih tema iz okvira svadbenih običaja.

Središnju tematsku cjelinu knjige čine **Odabrane pojave iz svadbenih običaja** u okviru kojega se razmatraju tri posebna poglavlja. Dvije razmatrane pojave u ta tri poglavlja imaju gotovo istu prostornu distribuciju. Prvo poglavlje nosi naslov **Svatovska čast kuma** i sastoji se od više potpoglavlja u kojima se razmatraju razni specifični aspekti uloge ovoga svatovskog časnika. Nakon uvodnih razmatranja polazišta za istraživanje ove teme, komparativno se razmatra njegova uloga vjenčanog svjedoka u kombinaciji s drugim svatovskim časnicima, nazivi, opća uloga (u okviru koje se razmatra uloga svatovskog starješine, njegova čast i uloga nevjestina čuvara) te izbor kuma. Ova četiri poglavlja dokumentirana su tematskim etnološkim kartama na temelju kojih se dobiva cjelovitiji uvid u rasprostranjenost tih elemenata na prostoru bivše Jugoslavije, tekstovnom analizom dopunjeno i za ostale prostore jugoistočne Europe. Nadalje se razmatra uloga kumove pratilje kume i njegova pomoćnika. Posebnu tematsku cjelinu čine specifični elementi kumove uloge: obveza da se kuma prvoga pozove u svatove, odlazak po kuma i kumov dar, praćenje kuma, prvi posjeti kumu nakon svadbe i konačno posjećivanje i darivanje kuma tijekom važnijih kalendarskih blagdana. U zaključnim razmatranjima o časničkoj ulozi kuma autorica ukazuje na procese nastajanja i oblikovanja kuma od vjenčanog svjedoka do značajnog svatovskog časnika u svih bunjevačkih ograna. Pokazatelji prostorne zastupljenosti časničke uloge kuma, u prvom redu njegove uloge svatovskog starješine (ali i nevjestina čuvara), načina njegova izbora i specifičnih elemenata njegove uloge, upućuju da bi prostor oblikovanja kumove časničke uloge mogao biti u graničnom prostoru Dalmacije i susjedne zapadne Hercegovine i zapadne Bosne, a osim toga podatci ukazuju da bi taj prostor mogao biti i jugoistočnije od tih područja, na širem južnojadransko-dinarskom graničnom pojasu. Naime, potvrda tih pojava ima duž čitave te granice, od Sinjske krajine i Livanjskog polja, preko područja ušća Neretve, Pelješca i čitave južne Dalmacije sve do Boke kotorske i Crnogorskog primorja sa zaleđem. Na temelju razmatranja ovih elemenata kumove uloge može se krenuti od pretpostavke da je časnička uloga kuma, izrasla iz njegove primarne uloge vjenčanog svjedoka, nastala i oblikovala se u susretu i preplitanju predslavenskog, slavenskog i kršćanskog kulturnog sloja na prostoru jugoistočne Europe. Naziv kum se i u primorsko-ličkim i podunavskim bunjevačkim ograncima proširio na novu svatovsku čast koja se oblikovala iz uzajamnog prožimanja osnovnih srodnih elemenata uloge *staroga svata*, časnika slavenskog podrijetla i *nuna*, časnika romanskog (vlaškog) podrijetla. Kao rezultat tih prožimanja nastao je i oblikovao se kum kao novi svatovski časnik, u okviru čije su osnovne uloge postupno prevladali elementi uloge vlaškog časnika.

Slijedi drugo poglavlje s naslovom **Specifični oblici darivanja nevjeste**, podijeljeno u nekoliko tematskih potpoglavlja: Nošenje kolača i drugih darova budućoj

nevjesti u predsvadbenom razdoblju – u okviru kojega se posebno razmatraju sljedeći elementi: sadržaj i način darivanja, specifični nazivi za posjete sa svrhom darivanja i darovatelje te Srodni elementi predsvadbenog darivanja s obvezom darivanja nevjeste nakon vjenčanja. Sljede potpoglavlja: Mladoženjina obitelj ima obvezu darovati nevjesti vjenčano ruho; Darivanje nevjeste kolačem i/ili drugim darovima na važnije kalendarske blagdane nakon svadbe, Sakupljanje novca na kolač i Uzdarje u novcu nevjesti za poljubac.

Trećim poglavljem obuhvaćeni su **Specifični običaji i obredi u svadbenim običajima**. To su sljedeći običaji tj. potpoglavlja: Specifični elementi vezani uz vodu u svadbenim običajima (prijelaz preko vode ispred nevjestina i/ili mladoženjina doma, obaranje posude s vodom, a posebno se razmatra i suodnos ova dva običajna postupka); Ulazak nevjeste u mladoženjin dom preko bijelog platna/ćilima; Odvajanje nevjeste ili mladenaca od svatova; Odvajanje muških od ženskih svatova; Specifični elementi vezani uz jabuku u svadbenim običajima (jabuka kao znak pozivanja svatova i rasijecanje jabuke na dvije polovice); Dva karakteristična vjerovanja vezana uz svadbenu povorku (susret dvije nevjeste; okretanje nevjeste u svadbenoj povorci); Okvirni osvrt na pojave izvan užeg izbora tema i Završni osvrt na odabrane teme iz svadbenih običaja.

U okviru **Zaključnih razmatranja** autorica daje osvrt na **Procese oblikovanja prostornog mozaika specifičnih elemenata razmatranih pojava iz bunjevačke tradicijske kulture**. Na temelju raščlambe specifičnih elemenata u bunjevačkim svadbenim običajima Bunjevaca te njihove pojavnosti na prostorima jugoistočne Europe, nastoji se dešifrirati kakve spoznaje donosi tim postupkom oblikovani mozaik koji se slagao element po element i postupno poprimao prepoznatljivu fizionomiju. Na taj način moguće je utvrditi uže područje njihova prožimanja s vlaškim elementima, s jedne strane, i putove njihova širenja u prostoru, s druge strane. Brojni specifični elementi u bunjevačkim svadbenim običajima, predstavljeni u prethodnim poglavljima, tvore tkivo i sadržaj toga mozaika. Istovremeno ukazuju i na načine njihova nastajanja i oblikovanja, kao i na pravce njihova širenja u prostoru. Nadalje, u potpoglavlju **Prostorni raspored kombinacije specifičnih elemenata bunjevačke svadbe**, utvrđenih na osnovi raščlambe građe u središnjim poglavljima ove studije, autorica prikazuje distribuciju tih kulturnih elemenata u prostoru sa svrhom utvrđivanja mogućih ishodišnih prostora bunjevačke pradovine i putove prenošenja njihovih kulturnih dobara prema sjeveru i zapadu, što je predmet rasprave u zaključnom osvrtu pod naslovom **Zaključno o mogućim bunjevačkim ishodištima**. U njima ukazuje na moguća bunjevačka ishodišta te iznosi sljedeću tezu: na osnovi etnoloških, lingvističkih i izvjesnih povijesnih pokazatelja, začetke nastajanja bunjevačkih Hrvata moguće je tražiti na prostorima tzv. Crvene Hrvatske. Bez obzira je li taj pojam za ovo područje u okviru današnje države Crne Gore povijesno utemeljen (nije na etnologu da se bavi rješavanjem takvih pitanja), čini se da za njega ima opravdanja u etničkom smislu, ako imamo u vidu hrvatske tragove na tom prostoru. Još je dolaskom Slavena na jug mogla započeti njihova asimilacija zatečenog romanskog stanovništva (a možda dijelom i

albanskog), koja se mogla nastaviti i kasnijim vlaškim nomadskim selidbama prema Jadranu. Širenjem srpske države prema ovim prostorima mijenjala se i etnička i jezična struktura stanovništva, a Hrvati su bivali potiskivani prema primorskim krajevima, u kojima i danas obitavaju (Boka kotorska). Jedan dio toga stanovništva napuštao je te prostore u pravcu sjeverozapada prema Neretvi, gdje je već boravilo srodno hrvatsko stanovništvo ikavskoga govora, dok se preostali dio postupno jekavizirao. Može se nadalje pretpostaviti da se iz te skupine hrvatskog stanovništva, koje se povlačilo s krajnjih rubnih hrvatskih etničkih prostora i sačuvalo svoj karakteristični ikavski govor, oblikovala osebujna hrvatska skupina Bunjevaca. Asimilacija zatečenog romanskog stanovništva mogla je nastupiti i završiti još ranije na njihovu ishodišnom prostoru, a mogla se nastaviti i na novim područjima koja su u tranziciji naseljavali bunjevačke skupine Hrvata, bez obzira na to je li u to vrijeme ovaj etnonim postojao, što nije moguće utvrditi bez dostupnih povijesnih dokumenata. S pritjecanjem novih vlaških elemenata s jugoistoka, ukupno stanovništvo ovih prostora dolazilo je ponovno u doticaj s Vlasima. Stoga nije moguće sasvim pouzdano odvojiti Bunjevce od ostalih srodnih hrvatskih skupina. Budući da su bunjevačko-vlaški zajednički elementi zastupljeni na tim krajnjim mogućim hrvatskim ishodišnim prostorima, može se pretpostaviti da su se procesi njihove asimilacije starosjedilačkih skupina i/ili međusobnih kulturnih doticaja dobrim dijelom zbivali još na tim prostorima. Vrijeme zadržavanja ove hrvatske skupine na njihovu novom pretpostavljenom ishodišnom prostoru i u tranzitnim područjima prema Neretvi i preko Neretve nije moguće sasvim precizno utvrditi. Mogli su na tom krajnjem rubnom hrvatskom etničkom području boraviti od vremena doseljavanja starijih slavenskih doseljenika pa sve do 13. stoljeća. U to vrijeme dio stanovništva mogao je uslijed srpske ekspanzije napustiti svoje matično područje i pomicati se prema zapadu, postupno sve do zapadne Hercegovine i zapadne Bosne i susjednog dalmatinskog zaleđa, gdje im se već prema povijesnim podacima može ući u trag. Mogli su se dijelom zadržavati, a manje skupine i ostajati na potezu između Boke kotorske i Neretve. Na njihove tragove na tim područjima ukazuju određeni etnološki pokazatelji. Bilo bi zanimljivo utvrditi ima li možda traga i bunjevačkim prezimenima, da bi se na taj način dodatno mogli potkrijepiti njihovi tragovi i na tom prostoru sve do pretpostavljenog ishodišta. Proces njihova daljnjeg oblikovanja i profiliranja u prepoznatljivu etničku skupinu mogli su se nastaviti u doticajima sa srodnim hrvatskim stanovništvom krajeva prema kojima su se povlačili. Na temelju tragova kulturnih elemenata na tim prostorima moguće je pretpostaviti da krajnje bunjevačko područje možda i nije daleko od rijeke Bunë (što je albanski naziv za rijeku Bojanu) i da su skupine hrvatskog stanovništva, koje su tijekom svojega oblikovanja i razvitka nazvane Bunjevcima, u određenom povijesnom razdoblju možda boravile između dvije Bune. Jedna bi bila u južnom graničnom pojasu s Albanijom, a druga je dobro znana rječica, kada je riječ o Bunjevcima, koja utječe s istočne strane u Neretvu. Mnogi istraživači su na osnovi naziva rijeke Bune pokušavali izvoditi značenje etnonima Bunjevac. Valja reći da je upravo takvo tumačenje sačuvano u pučkim predajama pa se možda pri pokušaju konačnog utvrđivanja njegova nastanka ne bi smjela posve zanemariti i pučka etimologija, kao

posljedica povijesnog sjećanja, tim više što etnološki pokazatelji upravo ukazuju na bunjevačke tragove na širokom prostoru koji se pruža na potezu između jedne manje i druge nešto veće rijeke Bune. Autorica je čula od jedne kazivačice u Baji osamdesetih godina 20. stoljeća da su Bunjevci došli iz Albanije, no to joj se tada ipak činilo malo vjerojatnom. Kada je riječ o predaji nije uvijek lako odrediti omjer zbiljskog i izmišljenog. Međutim, u svjetlu novih etnoloških spoznaja ta se predaja sada čini vjerojatnijom. Etnološki pokazatelji upućuju na bunjevačke tragove vrlo blizu albanskom etničkom prostoru.

Na temelju iznesenoga autorica smatra da su etnološki pokazatelji dali nove indicije za utvrđivanje etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca. Čini se da bi se daljnjim etnološkim, povijesnim, lingvističkim, antroponimijskim, demografskim, topografskim i antropološkim istraživanjima, polazeći od te već utvrđene osnove, pretpostavka o etnokulturnim i etnolingvističkim procesima na prostorima nove moguće ishodišne bunjevačke pradomovine, mogla dodatnim argumentima još i više potkrijepiti. Knjigu završava u istoimenom potpoglavlju s osvrtom na **Suodnos identiteta, etnokulturnih/etnogenetskih procesa oblikovanja Bunjevaca u povijesnoj perspektivi**. Na svim prostorima na kojima Bunjevci danas borave subjektivni aspekti njihova identiteta jače su izraženi upravo na područjima na kojima su bolje sačuvani njihovi kulturni sadržaji. Dok su se neki zadržali do današnjih dana, drugi žive samo u sjećanjima kazivača, no i kao takvi značajan su pokazatelj procesa etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca, konstrukcije njihovih identiteta i, na kraju krajeva, njihove sudbine.